

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-21>

УДК 372.3/4

**Федун О.В.**Центр науково-технічної творчості учнівської молоді  
Волинської обласної ради**Мельник І.М.**

Волинський національний університет імені Лесі Українки

## СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

**Анотація.** У статті на основі ґрунтовного аналізу наукового фонду висвітлюється змістова цінність поняття «освітнє середовище» та близьких до нього термінів «освітній простір», «освітнє поле», «освітньо-виховне», «навчально-виховне», «освітньо - розвивальне середовище». Здійснено аналіз означеної категорії в контексті життєвого простору закладу дошкільної освіти. Акцентовується увага на розвивальному спрямуванні освітнього середовища ЗДО в умовах інтеграції змісту дошкільної освіти. Наголошено на взаємозалежності й взаємозумовленні освітнього середовища ЗДО та індивідуальності дитини. На основі наявних обґрунтованих висновків щодо компонентів середовища зроблено висновок про складність структури досліджуваного поняття. Водночас узагальнено, що освітнє середовище навчального закладу – благодатне поле для забезпечення гармонії людських взаємин між вихователем та вихованцем, добрий ґрунт для розвитку неповторної особистості дитини. На основі аналізу різних підходів та міркувань науковців, зроблено висновок, що освітнє середовище ЗДО – це синтез умов, які забезпечують якісний розвиток індивідуальності, джерело формування системи цінностей.

**Ключові слова:** дошкільна освіта, освітньо-виховне середовище, освітнє, розвивальне середовище, освітній простір, вихователь, індивідуальність дитини.

**Fedun Oksana**Center of Scientific and Technical Creative Work for Schoolchildren  
of Volyn Region Council, Lutsk**Melnyk Iryna**

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

## ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF PRE-SCHOOL EDUCATION

**Summary.** The article highlights meaningful value of the concept “educational environment” and the following terms related to it such as educational system, educational field, educative, teaching and educational, educational and developmental environment based on a thorough analysis of research background. The analysis of the specified category has been conducted in the context of life space of a pre-school education establishment. The attention is focused on the developmental orientation of educational environment in pre-school within the conditions of the content integration of pre-school education. The emphasis is placed on the symbiotic relationship and interdependence between educational environment in pre-school and a child’s personality and singularity. The author points out that the specific character of the educational environment like any other one means that it cannot be comprehensible without collation with the relevant agent transforming it and at the same time being transformed. The analysis of scientific sources gives grounds to state that such phrases have become stable as educative, educational, formative, lifelike, professional, educatory, health-maintaining, teaching and educational, natural, socio-cultural, social environment, educational system. The metaphysical interpretation of the environment is connected with the idea of a system: when we pick out a certain system for consideration, everything that does not belong to it becomes its external environment and those things that belong are its internal environment. Based on the available reasonable conclusions about the components of the environment we came to the conclusion about the structure complexity of the studied conception. Concurrently, it is summed up that the educational environment of a school is a fertile ground to ensure the harmony of human relations between an educator and a pupil, a beneficial area for development of a child’s unique personality. Taking into account the analysis of different approaches and considerations of scholars the conclusion has been made that the educational environment of pre-school is a synthesis of conditions providing the qualitative development of personality, a source for formation of a system of values.

**Keywords:** pre-school education, educational environment, educative, developmental environment, educational system, educator, a child’s personality.

**Постановка проблеми.** Питання модернізації змісту дошкільної освіти, що виникло у зв’язку з необхідністю оновлення принципів, її цілей та завдань, оптимізації життя сучасної дитини відповідно до демократичних засад українського суспільства, є актуальним для науковців та пріоритетним для розв’язання на практиці.

Сучасна освіта ґрунтується на розвитку і само-розвитку «Я» кожної людини. Поступово відходять

у минуле догми традиційного навчання та виховання дошкільників, які здебільшого орієнтувалися на засвоєння навичок письма, читання, елементарних знань з математики. Виникла необхідність, передусім, у нових підходах до визначення цілей і завдань у розвитку й вихованні дитини.

Мета сучасної дошкільної освіти – створити сприятливі умови для особистісного становлення і творчої самореалізації особистості, «забезпечити

в умовах ЗДО розвивального життєвого простору з врахуванням історії життя кожної конкретної дитини» [1, с. 7].

Відтак актуалізується проблема взаємозв'язку індивідуальності дошкільника з освітньо-виховним середовищем ЗДО. Отож назріла необхідність розширити наукове розуміння сутності освітнього середовища, його специфіки в ЗДО та потужного виховного потенціалу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Сучасними вченими здійснюється різноаспектне вивчення змістової характеристики освітнього середовища взагалі, ЗДО – зокрема. На сьогоднішній день розмежовуються поняття «освітнє середовище», «освітньо-виховне середовище», «освітній простір». Здійснено класифікацію середовища за його функціонально-змістовим призначенням. Науковці, розвиваючи думку В. Сухомлинського, уточнюють і доповнюють цілісну сутність означеного поняття (В. Мелешко, Н. Карапузова, Р. Пріма, І. Осадченко, О. Савченко, М. Семенюк, В. Слободчиков, І. Радченко, К. Крутій, В. Рубцов, В. Ясвін та ін.)

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Попри наявні дослідження ще недостатньо вивчене питання суті освітнього середовища ЗДО, його взаємозалежності з індивідуальністю дошкільника.

**Формулювання цілей статті.** Узагальнити наукові підходи стосовно тлумачення поняття «освітнє середовище», акцентуючи на його специфіці у ЗДО.

**Виклад основного матеріалу.** Для розгляду проблеми передусім вважаємо доцільним звернутися до аналізу теоретико-методологічних засад, а саме: трактування домінуючих понять «середовище», «освітнє», «освітньо-виховне середовище», «освітній простір». У контексті досліджуваної проблеми нам видається суттєвим концептуальне бачення освітнього середовища з позицій гуманістичної педагогіки. У цьому зв'язку слушною є позиція Ю. Мануйлова щодо розуміння сутності впливу середовища на розвиток особистості. Учений наголошує, що середовище і спосіб життя мають олюднювати людську природу, навчаючи дітей науці самовдосконалення. Отже, середовище розуміється як благодатне поле розвитку складних взаємозв'язків, основою індивідуального розвитку людини.

Відомо, що середовищний підхід у педагогічному процесі визнано як перспективний на рівні «Всесвітніх доповідей з освіти» ЮНЕСКО.

Пошук шляхів вирішення проблеми розвитку дошкільника спричиняє аналіз змістової характеристики освітнього середовища та взаємопов'язаних ключових понять.

До питання освітнього середовища у свій час зверталися В. Сухомлинський, О. Захарченко, турбуючись передусім про організацію середовища цілеспрямованого педагогічного процесу з максимальним сприянням розвитку його суб'єктів.

Специфіка освітнього середовища, як і будь-якого іншого, полягає в тому, що воно не може бути зрозумілим без зіставлення з відповідним суб'єктом, який його змінює, водночас змінюючи і самого себе.

Аналіз наукових джерел дає підстави констатувати, що набули стійкого характеру такі сло-

восполучення, як «едукативне» «освітнє», «виховне», «життєве», «професійне», «освітньо-виховне», «здоров'язбережувальне», «навчально-виховне», «природне», «соціо-культурне», «соціальне» середовище, «освітній простір». Така інтерпретація у різних словотворах підтверджує думку Д. Пащенко щодо багатофункціональності і багатоаспектності середовища. Погоджуємося, що має рацію науковець стосовно структури середовища, диференціюючи його відповідно до вікової категорії індивіда чи професійної спрямованості фахівця [2, с. 13].

Загальнофілософське тлумачення середовища пов'язане з уявленням про систему: коли ми виділяємо для розгляду певну систему, все, що до неї не відноситься, стає її зовнішнім середовищем, а те, що відноситься – внутрішнім. Так, внутрішнє середовище певної освітньої ланки (школа, ЗДО) є зовнішнім для будь-якої особистості, яка в ній розвивається.

Зауважимо, що в психолого-педагогічній літературі найбільш уживаними є терміни: «освітнє», «освітньо-виховне», «навчально-виховне», «едукативне».

У контексті дошкільної освіти поширені окрім названих також і такі «предметно-розвивальне», «ігрове», «природне», «розвивальний життєвий простір».

Не вдаючись до останньої характеристики, однак зазначимо: вживані поняття є близькими до термінів «освітнє», «освітньо-виховне», хоча функціонально-змістове їх навантаження має вужчий характер.

Аналіз етимології терміну «середовище» дає підстави узагальнити, що суть його зводиться до таких ключових положень: сукупність природних або соціальних умов, у яких проходить життєдіяльність якого-небудь організму (оточуюче середовище); група людей, пов'язаних спільністю професій, інтересів (мистецьке середовище) [3, с. 429].

Як справедливо узагальнює Пріма Р.М., поняття «середовище» відображає залежність та взаємозв'язок умов, що забезпечують розвиток людини, її взаємодію з оточенням. За висновком дослідниці «під середовищем правомірно розуміти найближче оточення суб'єкта, у взаємодії з яким він формує і виявляє свої кращі якості» [4, с. 181].

Вичерпну характеристику поняття «середовище» знаходимо у Бересневої З.І. Відзначимо досить ґрунтовну й об'ємну характеристику поняття автором. «Середовище – це оточення, сутність природних, предметних та соціальних умов, в яких дитина зростає, опановує науку життя, стає компетентною особистістю з притаманними їй індивідуальними особливостями. Це поле соціальної і культурної діяльності, образ життя, сфера передачі й закріплення соціального досвіду, культури, субкультури, розвитку творчості. Автор класифікує середовище за родинними, суспільними зв'язками, за спрямованістю, за характером зв'язків і розрізняє: найближче (родина, сім'я, родичі, друзі); далеке (суспільний устрій); зовнішнє, внутрішнє, пасивне, активне, актуальне, розвивальне [5, с. 60].

На основі узагальнень різноманітних підходів до визначення поняття «середовище навчального закладу» А. Каташов розглядає його як сукупність духовно-матеріальних умов функ-

ціонування освіти, що забезпечують саморозвиток і активної особистості, реалізацію творчого потенціалу дитини [6, с. 13].

Дослідниця В. Мелешко у руслі вивчення проблем малокомплектної школи визначає освітнє середовище «як систему умов, що створюються для особистісного розвитку учасників навчально-виховного процесу, серед яких: освітні технології, навчальна та управлінська діяльність, способи взаємодії з зовнішніми чинниками» [7, с. 68].

На думку І. Радченка, «освітнє середовище складає той виховний простір, в якому здійснюється педагогічно організований розвиток особистості» [8, с. 23].

Різні моделі побудови освітнього середовища наявні у дослідженнях В. Слободчикова (антрополого-психологічна) [9], В. Рубцова (комунікативно-орієнтована) [10], В. Ясвіна (еколого-особистісна) [11]. До моделі В. Рубцова наближається І. Осадченко у дослідженні середовища спілкування.

В. Рубцов, І. Осадченко розглядають середовище як форму комунікативної взаємодії суб'єктів (учня й педагога, студента й викладача, учня й учня, студента й студента).

Об'єднуючи у трактуванні вищеназваних авторів є розуміння факту спільної діяльності суб'єктів освітнього процесу як базового поняття. Тому в цілому погоджуючись з позицією авторів ми уточняємо, що середовище є швидше полем, де така діяльність відбувається, а не формою.

В. Слободчиков досить широко розуміє середовище як складну динамічну систему, що охоплює близькі та далекі сфери життя. За визначенням автора освітнє середовище – це «динамічне утворення, що є системним продуктом взаємодії освітнього простору, управління освітою, місця освіти й самого учня» [9, с. 177].

Значний інтерес становить підхід В. Ясвіна, який розглядає середовище у двох площинах: із позиції суб'єкта і об'єкта. Ми підтримуємо думку автора, що освітнє середовище (з позиції суб'єкта) – це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні.

З позиції об'єкта освітнє середовище – сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для функціонування освіти [11].

Стосовно співвідношення понять «середовище», «простір», ми погоджуємося з позиціями І. Радченка, Р. Пріми, які зазначають їх кореляцію, подібно до взаємозв'язку частини й цілого. Простір розуміється як багатовимірною категорія, а середовище – відповідно лише один із його вимірів.

У контексті нашого дослідження цікавим є розуміння науковцями розвивального освітнього простору як спеціально змодельованого місця і умов, що забезпечують різноманітні варіанти вибору оптимальної траєкторії розвитку особистості. Цінним підкреслюємо те, що освітній простір дозволяє дитині самореалізуватися у різноманітних видах діяльності та взаємодії, а педагогам відповідно – створити оптимальні умови для цього.

Окрім визначення змісту понять «освітнє середовище», «освітній простір» чимало науковців виділяють компоненти, параметри освітнього се-

редовища та освітнього простору. Однак це може бути предметом спеціального дослідження.

Близьке за змістом до поняття «освітнє середовище», поширене у педагогічній теорії та практиці «розвивальне середовище».

Послугуємося визначенням К. Крутій, яка під «розвивальним освітнім середовищем розуміє спеціально змодельовані умови, що забезпечують різноманітні варіанти вибору шляху розвитку і дорослішання» [12, с. 298].

На думку авторів програми розвитку дитини дошкільного віку (Кононко О.Л.) розвивальний життєвий простір у дошкільному закладі – це «сукупність умов, якнайсприятливішої атмосфери для прогресивного розвитку свідомості та поведінки дошкільника» [1, с. 300].

При цьому автори акцентують на характеристиці життєвого простору, що включає сфери «Природа», «Культура», «Я сам».

Ідея інтеграції змісту дошкільної освіти на позиціях Я. Коменського, К. Ушинського, В. Сухомлинського досить ілюстративно представлена в сучасних програмах розвитку дитини дошкільного віку. Акцентуємо, що саме освітнє середовище ЗДО дає можливість інтеграції змісту дошкільної освіти, оскільки дитина набуває не просто знань з окремих «предметів», а цілісних уявлень та знань про життя, світ, в якому вона живе, природу, людей, саму себе.

Для створення освітнього середовища ЗДО добрим методичним підґрунтям може стати розгорнута характеристика блоку «Освітнє середовище», куди включені соціокультурні, психологічні, педагогічні параметри» [13, с. 195–196].

Визначення конкретних компонентів освітнього середовища і їх детальна характеристика (В. Мелешко, В. Мануйлов, В. Слободчиков, І. Радченко, С. Попиченко, Н. Рогальська та ін.) засвідчує складну структуру досліджуваного поняття.

Попередньо можна сказати, що це багатоконпонентне, цілісне інтегративне утворення, що акумулює умови життя, діяльності, розвитку індивіда, його взаємозв'язки. Водночас освітнє середовище ЗДО можна розглядати як підсистему цілісної системи дошкільної освіти України з обґрунтованими метою і завданнями.

У контексті нашого дослідження освітнє середовище ЗДО треба розуміти як синтез умов, які забезпечують якісний розвиток індивідуальності як джерело формування системи цінностей і зразків позитивного впливу на особистісний розвиток та зростання дошкільника й педагога.

Освітнє середовище ЗДО – це благодатне поле для забезпечення гармонії людських взаємин між вихователем та вихованцями. В унісон міркуванням О. Кононко зазначимо, що освітнє середовище ЗДО – це арена розгортання неповторного спільного буття малюків і дорослих, де вони мають оволодіти наукою і мистецтвом повноцінного життя» [13, с. 199].

В. Ясвін, автор еколого-особистісної моделі, під терміном «освітнє середовище» розуміє «систему впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що знаходиться у соціальному й просторово-предметному оточенні» [11, с. 205]. В цілому погоджуючись з автором, зазначимо, що дане визначення неповне, адже не включає діяльність. Можливо,

під системою впливів науковець і розуміє різні види діяльності, оскільки, зрозуміло, вони відбуваються через спілкування й діяльність.

Нам більше імпонує розуміння суті середовища В. Рубцовим (комунікативно-орієнтована модель) і В. Слободчиковим (антрополого-психологічна модель), оскільки обидва автори ядром поняття «середовище» визначають форму співробітництва, спільної діяльності суб'єктів освітнього процесу. Доповнює сутність цього поняття включення до нього сукупності умов, що створюються для особистісно-професійного розвитку суб'єктів навчально-виховного процесу. Додамо, що освітнє середовище ЗДО є тим освітньо-розвивальним простором, де відбувається доцільно організований розвиток його суб'єктів. У цьому контексті суттєвим є розуміння освітнього середовища як навколишнього соціального простору, як зону безпосередньої активності індивіда, його найближчого розвитку та дії, де співпрацюють педагоги й діти як активні учасники.

**Висновки з даного дослідження та перспективи.** На основі аналізу наукових визначень категорії «освітнє середовище» робимо узагальнення, що це – складне поняття, багатовимірне й багатоаспектне. Його сутність можна розглядати в широкому й вузькому значеннях.

Оскільки середовище людини включає природні та соціальні чинники, вплив яких є різним у часі, формі, змісті, освітнє середовище, безумовно, перебуває у зв'язку і залежності від цих чинників.

Характер впливу освітнього середовища на особистість залежить від багатьох чинників: соціальних, економічних, психологічних, фізичних. Вважаємо, що проблематика, пов'язана з освітнім середовищем ЗДО, є актуальною і потребує подальшого вивчення. Перспективним ми бачимо узагальнення компонентно-структурної характеристики освітнього середовища ЗДО, специфіки його організації з врахуванням індивідуальності реформування змісту та гуманізації цілей дошкільної освіти.

### Список літератури:

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. кер. та заг. ред. О.Л. Кононко. 3-тє вид, випр. Київ : Світич, 2009. 430 с.
2. Пащенко Д. Основні структурні компоненти едукативного середовища студента вищого педагогічного навчального закладу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Наук. зб. Вип. 21. Умань : РВУ «Софія», 2007. С. 13–20.
3. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2006. 540 с.
4. Пріма Р.М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : Монографія. Дніпропетровськ : ІМА – прес, 2009. 367 с.
5. Береснева З.І. Організація освітнього простору та розвивального середовища в ЗДО. (Управління ДОП). 2006. С. 60.
6. Каташов А.І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища ліцею : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2001. 20 с.
7. Мелешко В.В. Особливості формування навчально-виховного середовища у сільській школі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : Наук. зб. Вип. 15. Умань : РВУ «Софія», 2006. С. 68–75.
8. Радченко І. Деякі передумови розробки і організації візуального едукативного середовища / Роль едукативного середовища у підготовці вчителя сільської школи. Умань : РВУ «Софія», 2007. 160 с.
9. Слободчиков В.И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры. *Новые ценности образования: культурные модели школы*. Вып. 7. Москва : Прометей, 1997. С. 177–184.
10. Рубцов В.В. Коммуникативно-ориентированные образовательные среды. Психология проектирования : Сб. статей под ред. В.В. Рубцова. Москва, 1996. С. 66–85.
11. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 366 с.
12. Крутий К. Освітній простір дошкільного навчального закладу : Монографія. У 2-х т. Київ : Освіта, 2009. Ч. 1. 302 с.
13. Методичні аспекти реалізації базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. кер. та заг. ред. О.Л. Кононко. 2-е вид., випр. Київ : Світич, 2009. 208 с.

### References:

1. Bazova prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku «Ia u Svitii» [Basic program of development of preschool child "I am in the world"] (nauk. ker. ta zah. red. O.L. Kononko (2009). 3-tie vyd, vypr. Kyiv: Svitych, 430 p.
2. Pashchenko D. (2007). Osnovni strukturni komponenty edukatsiinoho seredovysshcha studenta vyshchoho pedahohichnoho navchalnoho zakladu [The main structural components of the education environment of the student of the higher pedagogical educational institution]. *Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly*. Nauk. zb. Vyp. 21. Uman: RVU «Sofia», pp. 13–20.
3. Ivchenko A.O. (2006). Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Interpretive Dictionary of the Ukrainian Language]. Kharkiv: Folio, 540 p.
4. Prima R.M. (2009). Formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: teoriia i praktyka: Monohrafiia [Formation of professional mobility of the future primary school teacher: theory and practice]. Dnipropetrovsk: IMA – pres, 367 p.
5. Bieriesnieva Z.I. (2006). Orhanizatsiia osvitnoho prostoru ta rozvyvalnoho seredovysshcha v ZDO [Organization of educational space and developmental environment in ZDO] (Upravlinnia DOP), p. 60.
6. Katashov A.I. (2001). Pedahohichni osnovy rozvytku innovatsiinoho osvitnoho seredovysshcha litseiu: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Pedagogical foundations of the development of the innovative educational environment of the Lyceum]. Luhansk, 20 p.
7. Meleshko V.V. (2006). Osoblyvosti formuvannia navchalno-vykhovnoho seredovysshcha u silskii shkoli [Peculiarities of formation of educational environment in rural school]. *Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly*: Nauk. zb., no. 15. Uman: RVU «Sofia», pp. 68–75.
8. Radchenko I. (2007). Deiaki peredumovy rozrobky i orhanizatsii vizualnoho edukatsiinoho seredovysshcha [Some prerequisites for the development and organization of visual education environment]. *Rol edukatsiinoho seredovysshcha u pidhotovtsi vchytelia silskoi shkoly*. Uman: RVU «Sofia», 160 p.

9. Slobodchikov V.I. (1997). Obrazovatel'naja sreda: realizacija celej obrazovanija v prostranstve kul'tury [Educational environment: realizing the goals of education in the space of culture]. *Novye cennosti obrazovanija: kul'turnye modeli shkoly*, no. 7. Moscow: Prometej, pp. 177–184.
10. Rubcov V.V. (1996). Kommunikativno-orientirovannye obrazovatel'nye sredy. Psihologija proektirovanija [Communicative-oriented educational environments. Design psychology]: Sb. statej pod red. V.V. Rubcova. Moscow, pp. 66–85.
11. Jasvin V.A. (2001). Obrazovatel'naja sreda: ot modelirovanija k projektirovaniju [Educational environment: from modeling to projecting]. Moscow: Smysl, 366 p.
12. Krutii K. (2009). Osvitni prostir doshkilnoho navchalnoho zakladu: Monohrafiia [Educational space of preschool educational institution]. *U 2-kh t.* Kyiv: Osvita, vol. 1, 302 p.
13. Metodichni aspekty realizatsii bazovoi prohramy rozvytku dytyny doshkilnoho viku «Ia u Svit» (2009). [Educational space of preschool educational institution]. *Nauk. ker. ta zah. red. O.L. Kononko. 2-e vyd., vypr.* Kyiv: Svitych, 208 p.